

Henryk MAJECKI

CHRZEŚCIJAŃSKA DEMOKRACJA W WOJEWÓDZTWIE BIAŁOSTOCKIM W LATACH 1918-1935

1. Wstęp

Pod pojęciem „chrześcijańska demokracja” („chadecja”) rozumiem ruch, który na płaszczyźnie politycznej był realizatorem społeczno-politycznej doktryny Kościoła katolickiego. Ideowe przesłanki tego ruchu wynikały z założeń nowej polityki społecznej Kościoła katolickiego, zapoczątkowanej encykliką papieża Leona XIII pt. „Rerum novarum” z 1891 roku. W wyniku realizacji tych założeń w krajach, w których katolicy stanowili znaczącą część ludności, ukształtował się ruch chrześcijańsko-społeczny, przejawiający się w działalności organizacji katolickich obejmującej różne dziedziny życia społecznego. Częścią składową tego ruchu były partie katolickie, noszące w większości nazwę chrześcijańsko-demokratycznych, lecz również chrześcijańsko-społecznych, ludowych lub też katolicko-społecznych.

W Polsce ruch chrześcijańsko-demokratyczny ukształtował się ostatecznie w pierwszych latach okresu międzywojennego. Reprezentowany był przez Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji, do 1925 roku noszące nazwę: Chrześcijańsko-Narodowe Stronnictwo Pracy. Jego zaplecze stanowiły takie organizacje, jak stowarzyszenia robotników chrześcijańskich (RSCh), chrześcijańskie związki zawodowe (ChZZ), chrześcijańskie uniwersytety robotnicze (ChUR), częściowo katolickie stowarzyszenia młodzieży żeńskiej i męskiej oraz inne.

Bazę społeczną chadecji stanowiły warstwy średnie, drobni kupcy, rzemieślnicy, inteligencja, a także część robotników. Przejściowo chadecja zdobywała poparcie wśród ludności wiejskiej, lecz nie zdołała tam ugruntować swoich wpływów.

Za cel swego opracowania stawiam ustalenie genezy, głównych form organizacyjnych, kierunków działania oraz zasięgu wpływów chadecji na Białostocczyźnie. Pomijam natomiast problem kształtowania się postaw ideowych, strategii i taktyki ruchu. Są to bowiem zjawiska ogólnokrajowe i nie można rozpatrywać ich w skali jednego województwa, tym bardziej białostockiego. Ośrodki kształtujące strategię i taktykę stronnictwa znajdowały się poza granicami województwa. Żaden z miejscowych działaczy chadecji nie odegrał poważniejszej roli w życiu stronnictwa w skali

kraju. Na odwrót, działacze z zewnątrz: Tadeusz Dymowski, poseł z okręgu bielsko-podlaskiego kadencji 1919-1922 oraz z okręgu białostockiego w latach 1922-1928, ks. Zygmunt Kaczyński, poseł z okręgu grodzieńskiego kadencji 1922-1928, Franciszek Urbański, poseł z okręgu białostockiego w latach 1928-1930 oraz Wacław Bitner, poseł z tegoż okręgu kadencji 1930-1935, swoimi wystąpieniami na wiecach poselskich, zebraniach i konferencjach kształtowali opinię członków i sympatyków chadecji.

Na Białostocczyźnie wychodziły w owym czasie pisma o orientacji chrześcijańsko-demokratycznej, lecz były kolportowane głównie na terenie województwa. Ponadto nie były one oficjalnymi organami chadecji, lecz pismami formalnie bezpartyjnymi, w których zamieszczane były również informacje dotyczące narodowej demokracji.

Niniejsze opracowanie oparłem na źródłach historycznych. Nie zachowały się w ogóle źródła archiwalne wytwarzane przez instancje i ogniwa organizacyjne chadecji. Sprawozdania sytuacyjne wojewody białostockiego, a także materiały przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (dalej APB) stanowią podstawowe źródło do analizy podanego tematu.

Drugie takie źródło – to lokalna prasa o orientacji chrześcijańsko-demokratycznej. Najważniejszym z tej prasy był wychodzący w Grodnie tygodnik „Nowe Życie” (okresowo wychodził dwa lub trzy razy w tygodniu), redagowany przez ks. Ludwika Sawoniewskiego. Drugim takim pismem była „Gazeta Łomżyńska”, wychodząca od 3 listopada 1919 roku do połowy 1923 roku, redagowana przez ks. Wincentego Bogackiego. Zawierała ona informacje z całej diecezji łomżyńskiej, a więc również i z Suwalszczyzny. Jej kontynuatorem było łomżyńskie pismo „Życie i Praca”, które wychodziło do 1935 roku. Z czasem stało się jednak nieoficjalnym organem endecji.

Mniejsze znaczenie miał natomiast białostocki tygodnik katolicki „Zjednoczenie Katolickie”, redagowany przez ks. Aleksandra Chodykę. Ukazało się łącznie kilkanaście numerów tego pisma z przełomu 1933/1934, a więc z okresu, w którym ruch chrześcijańsko-demokratyczny na tym obszarze stopniowo zamierał. Ponadto w poszczególnych numerach pisma niewiele jest informacji dotyczących problematyki politycznej.

Pojedyncze fakty, dotyczące głównie zewnętrznej działalności chadecji (np. wieców poselskich), są odnotowane w lokalnych czasopismach o innej orientacji politycznej lub formalnie apolitycznych.

Istotne znaczenie posiadają również publikacje GUS, szczególnie statystyki wyborów do Sejmu i Senatu poszczególnych kadencji do 1930 roku włącznie, a także opracowane przez Tadeusza Witolda i Karola Rzepeckich dane biograficzne o posłach i senatorach.

Działalność chadecji na Białostocczyźnie nie została odnotowana w publikacjach dotyczących ogólnokrajowych dziejów chadecji¹. Wydaje się to nawet dziwne. Białostocczyzna nie wydała ideologów ani polityków na miarę kraju, jak również na jej obszarze nie były wydawane czasopisma ruchu o zasięgu ogólnokrajowym². Jed-

nakże była terenem, gdzie – przynajmniej w latach 1919-1930 – chadecja rozwijała dużą aktywność polityczną, uzyskiwała w wyborach do Sejmu znaczną liczbę głosów wyborców, zdobywając mandaty poselskie: w kadencji 1919-1922 – trzy, w kadencji 1922-1928 – cztery, w kadencji 1928-1930 – dwa i w kadencji 1930-1935 – również dwa. W niewielu okręgach wyborczych w Polsce centralnej chadecja mogła liczyć na takie sukcesy. Stąd też działalność białostockiej organizacji ChD zasługuje na uwagę i winna stanowić przedmiot badań naukowych.

2. Początki działalności chadecji

W okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej na obszarze późniejszego województwa białostockiego nie działały w ogóle formacje polityczne, z których utworzyło się później Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji.

Zaczęły się natomiast kształtować załężki ruchu chrześcijaństwa społecznego.

W Białymstoku, już od 1897 roku, istniała chrześcijańska spółdzielczość spożywców. Z pierwszych chrześcijańskich spółdzielni spożywców wykształciła się z czasem spółdzielnia „Zjednoczenie”, która w okresie międzywojennym stanowiła silne ogniwo ruchu społeczno-chrześcijańskiego w Białymstoku. W 1908 roku powstało Stowarzyszenie Robotników Katolickich³, kierowane przez księży, ale przy znacznym udziale działaczy świeckich. Główną rolę w nim będą odgrywać z czasem: ks. Aleksander Chodyko oraz ks. Antoni Zaleski.

W Grodnie już w końcu 1918 roku działał Polski Związek Chrześcijańsko-Demokratyczny, utworzony przez ks. Ignacego Olszańskiego na kresach północno-wschodnich⁴. Po pewnym czasie działalność tego związku zamarła, jednakże ruch społeczno-chrześcijański rozwijał się dalej w Grodnie. Reprezentowała go gazeta „Nowe Życie”, katolickie spółdzielnie spożywców i stowarzyszenie robotników katolickich. Uznany przywódcą tego ruchu był ks. Ludwik Sawoniewski.

Od 29 listopada 1918 roku działało w Suwałkach Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich. Jego prezesem był znany miejscowy działacz społeczny, Stanisław Ciecierski⁵.

W Łomży zaczątek ruchu społeczno-chrześcijańskiego stanowiło powstałe w 1910 roku Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich, założone przez czołowego działacza tego ruchu w skali Królestwa Polskiego, ks. Marcelego Godlewskiego⁶.

W momencie odzyskania niepodległości, w głównych ośrodkach miejskich Białostoczczyzny ukształtowały się grupy świeckich i duchownych działaczy ruchu chrześcijańsko-społecznego, gotowych włączyć się w nurt życia politycznego odrodzonej Polski.

W wyborach do Sejmu Ustawodawczego w 1919 roku na obszarze późniejszego województwa białostockiego w czterech okręgach wyborczych⁷ 22 mandaty (na 24 przypadające na te okręgi) zdobyły listy noszące nazwy chrześcijańsko-narodowych. Posłowie wybrani z tych list wstąpili do Klubu Poselskiego Związku Ludowo-Narodowego. Jednakże już latem 1919 roku nastąpiły w tym klubie pierwsze rozłamy.

W lipcu 1919 roku powstał odrębny Narodowo-Chrześcijański Klub Robotniczy, do którego przystąpili białostoccy posłowie: ks. Stanisław Hałko i Nikodem Hryckiewicz, nieco później Tadeusz Dymowski. Klub ten zapoczątkował kształtowanie się Chrześcijańsko-Narodowego Stronnictwa Pracy (ChNSP).

Posłowie ci, a szczególnie Nikodem Hryckiewicz na terenie powiatu Sokółka oraz Tadeusz Dymowski na terenie powiatu Bielsk Podlaski, prowadzili szeroką działalność polityczno-propagandową, występując na wiecach i zebraniach. Jednakże organizacyjnie stronnictwo ukształtowało się dopiero w 1921 roku.

Początek dał mu prawdopodobnie zjazd wojewódzki ChNSP, który odbył się w Białymstoku 13 marca 1921 roku⁸. Brak jest bowiem w miejscowej prasie jakichkolwiek wzmianek o wcześniejszej działalności stronnictwa poza wiecami poselskimi. Na zjeździe wybrano sześciuosobowy Wojewódzki Komitet Organizacyjny ChNSP. Nazwiska członków tego Komitetu nie powtarzają się w późniejszym czasie wśród działaczy chadecji na Białostocczyźnie.

W tymże samym roku, 2 lipca odbył się w Białymstoku II wojewódzki zjazd ChNSP. Być może wyłonił on statutowe władze stronnictwa, które zastąpiły tymczasowe, powołane na I zjeździe. Od połowy 1921 roku działał Wojewódzki Sekretariat ChNSP, zatrudniający etatowych pracowników⁹. W 1921 roku powstały pierwsze koła stronnictwa w okręgu białostockim, obejmującym powiaty: Białystok, Sokółka i Wołkowysk. Brak jest natomiast jakichkolwiek informacji o działalności organizacyjnej stronnictwa na terenie powiatu Bielsk Podlaski, choć odwiedzany był przez posła Tadeusza Dymowskiego.

Niemal równolegle powstawały pierwsze koła stronnictwa w okręgu grodzieńskim. Informacje o zebraniach kół ChNSP pochodzą dopiero ze stycznia 1922 roku, lecz możliwe, że koła te powstały wcześniej. 27 sierpnia 1922 roku rozpoczął swoją działalność Sekretariat Okręgowy ChNSP w Grodnie¹⁰. Obejmował swoim zasięgiem działania powiaty: Grodno, Augustów i Suwałki. Równolegle w Suwałkach¹¹, a być może i w Augustowie istniały powiatowe sekretariaty stronnictwa. We wszystkich powiatach okręgu intensywną działalność propagandową prowadzili czołowi działacze stronnictwa: ks. Zygmunt Kaczyński, Lidwik Gdyk i Helena Piechotkówna.

W tymże samym czasie ChNSP ukształtowało się również w Łomżyńskim. Pierwsza informacja o istnieniu w Łomży koła stronnictwa pochodzi dopiero z lipca 1922 roku. Brak jest informacji o istnieniu w Łomżyńskim instancji okręgowej oraz instancji powiatowych. Nie jest jednak ono wykluczone. Aktywną działalność propagandową prowadzili wówczas w tym okręgu posłowie: ks. Zygmunt Kaczyński, Antoni Chaciński, Tadeusz Błażejewicz, Antoni Harasz, Ludomił Czerniawski i Ludwik Gdyk¹².

Na podstawie podanych faktów można wysnuć wniosek, że w ciągu 1921 roku i w I półroczu 1922 roku na terenie województwa nastąpiło organizacyjne ukształtowanie się ChNSP. Istniały koła terenowe, instancje powiatowe, okręgowe i wojewódzkie tego stronnictwa.

Rozszerzyły się również możliwości oddziaływania na robotników. W 1922 roku zaczęły powstawać branżowe oddziały chrześcijańskich związków zawodowych (ChZZ) oraz powstały sekretariaty okręgowe ChZZ w Białymstoku i Grodnie, a jeszcze wcześniej w Łomży¹³.

3. Działalność w latach 1922-1926

Lata 1922-1926 stanowią odrębny etap w dziejach białostockiej organizacji ChNSP. Jest to okres, w którym stronnictwo po utworzeniu swych struktur organizacyjnych przystąpiło do rozszerzania swoich wpływów, wykorzystując pomoc części duchowieństwa katolickiego oraz organizacji społecznych. W okresie tym organizacja zachowała zwartość ideową, a jej instancje oraz koła terenowe wyrażały poparcie dla władz naczelnych stronnictwa, a szczególnie jego klubu poselskiego. Informują o tym notatki zamieszczone w lokalnej prasie, a szczególnie w pismach „Nowe Życie” i „Gazeta Łomżyńska”.

W wyborach do Sejmu w 1922 roku chrześcijańska demokracja wystąpiła w sojuszu z endecją, tworząc blok wyborczy noszący nazwę: Chrześcijańska Jedność Narodowa, zwany popularnie „Chjeną”. Na terenie województwa białostockiego kandydaci na posłów z obu członów bloku występowali solidarnie, zwalczając swych przeciwników politycznych. Wybory przyniosły duży sukces Chrześcijańskiej Jedności Narodowej. Na listy wyborcze bloku padło łącznie w czterech okręgach wyborczych 40,4% oddanych głosów ważnych, co zapewniło uzyskanie jedenastu mandatów poselskich¹⁴.

Jednakże rozmieszczenie głosów nie było jednakowe. W zachodniej części województwa ChJN zdobyła absolutną większość 59,6% głosów, zaś na pozostałym obszarze odsetek głosów wahał się od 20% (powiat grodzieński) do 30% (powiat suwalski).

Podane wyniki stanowią źródło do ustalenia zasięgu wpływów ZLN oraz ChNSP, ale łącznie. Natomiast dokładne ustalenie zasięgu wpływów chadecji nie jest możliwe wobec braku bezpośrednich danych. Jednakże analiza składu osobowego i kolejność kandydatów na posłów z ramienia endecji i chadecji, a także aktywność obu stronnictw w kampanii przedwyborczej pozwalają pośrednio w dużym przybliżeniu ustalić zasięg wpływów odrębnie obu członów bloku.

Dane te wskazują na wyraźną przewagę chadecji nad endecją w obu okręgach wschodnich, tj. w okręgu nr 5 (białostocki) i nr 6 (grodzieński). W okręgu białostockim oba mandaty poselskie zdobyte przez ChJN przypadły ChNSP (uzyskali je Nikodem Hryckiewicz i Tadeusz Dymowski). Natomiast w okręgu grodzieńskim ChJN zdobyła również dwa mandaty poselskie, ale z nich tylko jeden przypadł ChNSP (otrzymał go ks. Zygmunt Kaczyński). Na obszarze tym wpływy chadecji były dużo większe niż wpływy endecji. ZLN posiadał słabsze zaplecze, nie posiadał własnych organów prasowych, pozostawał jakby w cieniu swojego silniejszego sojusznika. Jednakże należy stwierdzić, że oba członowie bloku działały solidarnie, nie było

między nimi konfliktów, a przeciętni wyborcy z reguły nie bardzo byli zorientowani, czym się różnią oba sojusznicze stronnictwa.

W okręgach zachodnich ChJN uzyskała absolutną większość oddanych głosów ważnych. W okręgu nr 4 (Ostrów Mazowiecka) wszystkie trzy mandaty (na cztery w okręgu) przypadły endecji. W okręgu nr 7 (Łomża) wszystkie 4 mandaty zdobyła ChJN – trzy z nich przypadły endecji, jeden zaś ChNSP. Mandat ten uzyskał adwokat warszawski, działacz ChNSP i Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Robotników, Paweł Ramocki. Był on mało aktywny w swym okręgu wyborczym, a w 1926 roku zrezygnował z mandatu poselskiego, który przypadł w udziale endecji. Tak więc mandat poselski w okręgu łomżyńskim chadecja zdobyła w 1922 roku raczej przypadkowo. Zasięg jej wpływów na tym terenie był niewielki i ograniczał się głównie do miast.

W wyborach do Senatu w 1922 roku ChJN zdobyła w województwie (tworzącym jeden okręg) trzy mandaty z czterech możliwych. Z nich tylko jeden przypadł chadecji. Mandat ten uzyskał ks. Leon Żebrowski, dziekan z Grodna.

Posłowie prowadzili aktywną działalność polityczną. Przejawiała się ona w przemówieniach na wiecach poselskich, odczytach na zebraniach publicznych oraz kołach terenowych. Intensyfikacja działalności propagandowej posłów następowała w okresie takich akcji, jak wybory do Zarządów Kas Chorych: w Białymstoku w 1925 roku i w Grodnie w 1926, uzupełniające wybory do rad miejskich: 13 grudnia 1925 roku w Białymstoku oraz 28 stycznia 1926 roku w Łomży. Wiece poselskie gromadziły często duże rzesze słuchaczy. Tak np. w dwóch kolejnych wiecach Tadeusza Dymowskiego 5 lipca 1925 roku w Jasionówce i Korycinie uczestniczyło po 200 osób w każdym. Wiec posła Pawła Ramockiego w Grajewie 20 września 1925 roku zgromadził 500 słuchaczy¹⁵. Na terenie województwa prowadzili działalność organizacyjną i propagandową posłowie z innych okręgów wyborczych, jak Ludwik Gdyk, Antoni Harasz, Tadeusz Błażejewicz i Ludomił Czerniawski.

W okresie od wyborów do Sejmu w 1922 roku do przewrotu majowego w 1926 roku można było obserwować ożywioną działalność chadecji na terenie województwa. Brak jest natomiast informacji o statutowych zjazdach okręgowych i powiatowych ChNSP w latach 1922-1924.

W dniach 1-2 II 1925 roku odbył się kolejny zjazd wojewódzki ChNSP. Miało w nim rzekomo wziąć udział 1500 delegatów. Tę liczbę oczywiście należałoby uznać za wygórowaną, nawet w przypadku, gdyby uczestniczyli w nim nie tylko delegaci, ale również członkowie i sympatycy z Białegostoku i okolic. Prezesem Rady Wojewódzkiej ChNSP został ks. Aleksander Chodyko, zaś prezesem Zarządu Wojewódzkiego – ks. Antoni Zaleski¹⁶. Na następnym zjeździe w Białymstoku – 31 I 1926 roku wybrano Radę Wojewódzką oraz Zarząd Wojewódzki stronnictwa o nowej już nazwie: Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji, w podobnym składzie¹⁷. Świadczyło to o stabilizacji wewnętrznej stronnictwa.

Równolegle funkcjonowały instancje okręgowe PSChD. 2 maja 1926 roku odbył się statutowy zjazd okręgowy PSChD w Białymstoku. Uczestniczyło w nim 320 de-

legatów, a także trzech posłów: Ludwik Gdyk, Tadeusz Dymowski i Wacław Bitner. Wybrano Zarząd Okręgowy na którego czele stanął Teofil Morelowski. Piastował on równoległe funkcję kierownika Okręgowego Sekretariatu PSChD¹⁸.

Odbyły się również powiatowe zjazdy statutowe PSChD: 22 VII 1925 roku w Białymstoku¹⁹ oraz 21 III 1926 roku – w Sokółce²⁰. Funkcjonowały także okręgowa i powiatowe instancje stronnictwa w Grodnie. 8 III 1926 roku odbył się w Grodnie okręgowy zjazd stronnictwa. Wzięli w nim udział delegaci z powiatów: Grodno, Augustów i Suwałki. Wybrano Zarząd Okręgowy, z dr A. Wolańskim z Grodna na czele. Równoległe funkcjonował Sekretariat Okręgowy PSChD, na czele z Aleksandrem Majewskim²¹.

Również w Łomży funkcjonowały okręgowe instancje stronnictwa. Zjazd okręgowy w Łomży miał miejsce 21.II.1926 roku. Uczestniczyli w nim posłowie L. Gdyk i T. Dymowski²². Aktywnymi działaczami stronnictwa w okręgu łomżyńskim byli: adwokat Kazimierz Ryntflejsz oraz ks. Wincenty Bogacki z Łomży i ks. Józef Butanowicz z Grajewa.

4. Działalność w latach 1926-1930

Po przewrocie majowym w 1926 roku zmieniły się warunki działalności PSChD. Upřednio przez wiele lat stronnictwo to odgrywało poważną rolę w życiu politycznym kraju, wchodząc w różnych układach politycznych w skład koalicji rządowych. Po przewrocie stało się partią opozycyjną, co narażało je na różnego rodzaju ograniczenia działalności przez administrację państwową. Wzrastały one w miarę umacniania się rządów sanacji. Z drugiej strony w szeregach PSChD znajdowali się działacze skłonni do współpracy z obozem rządzącym. Taki stan powodował wewnętrzne zróżnicowanie stronnictwa i był przyczyną szeregu rozłamów, które niebawem nastąpiły. Początkowo nie dochodziło jednak do bezpośredniej konfrontacji ze zwolennikami sanacji. Nie tworzyła ona bowiem odrębnej formacji politycznej, lecz posiadała licznych swoich zwolenników w wielu partiach, zarówno lewicy parlamentarnej, jak i w ugrupowaniach centrowych, a nawet konserwatywnych.

W wyborach do rad miejskich i gminnych na terenie województwa, które miały miejsce w 1926 i 1927 roku, chadecja tworzyła bloki wyborcze z endecją, skierowane głównie przeciwko stronnictwom lewicowym, jak PPS, PSL Wyzwolenie i Stronnictwo Chłopskie, a także ugrupowaniom żydowskim. W środowisku robotniczym w wyborach do Kas Chorych tworzyła blok z bliską jej ideowo NPR. Ugrupowania sanacyjne dopiero kształtowały się i nie odgrywały poważniejszej roli we wspomnianych wyborach samorządowych. Ze względu na to, że w wyborach do rad miejskich chadecja występowała w ścisłym bloku z endecją, nie da się określić, jaki procent wyborców oddał swe głosy na kandydatów PSChD. W przypadku wyborów do Sejmu sposób podziału zdobytych mandatów odzwierciedlał w jakimś stopniu zakres wpływów każdego z obu stronnictw oddzielnie. Nie da się tej metody zastosować w przypadku mandatów radnych, uzyskanych ze wspólnej listy kandydatów.

W większości przypadków nie znana jest nam przynależność organizacyjna kandydatów.

Wybory przyniosły znaczny sukces lewicy. W ich wyniku stanowiska burmistrzów lub prezydentów w Białymstoku, Suwałkach, Łapach, Ostrowi Mazowieckiej i Ostrołęce objęli przedstawiciele lewicy. W Grodnie, Łomży i Wołkowysku listy lewicy uzyskiwały również znaczny przyrost głosów w porównaniu z poprzednimi wyborami. Spadł natomiast odsetek głosów oddanych na endecję i chadecję. Było to zjawisko ogólnokrajowe.

W ciągu 1926 roku aż do grudnia 1927 roku wojewódzka organizacja PSChD zachowywała zwartość ideową i dość znaczną aktywność organizacyjną. Podstawową formą pracy propagandowej były nadal wiece poselskie, skupiające dużą liczbę słuchaczy, czasami nawet po kilkaset osób.

Miały również miejsce statutowe zjazdy stronnictwa: okręgowe w Grodnie (28 XI 1926) i w Białymstoku (5 XII 1926) oraz wojewódzki w Grodnie (12 XII 1926)²³. W styczniu 1927 roku rozpoczął pracę Sekretariat Powiatowy w Wołkowysku, kierowany przez Aleksandra Grycia²⁴. W Łomży został otwarty Sekretariat Okręgowy PSChD, kierowany przez Jana Sarneckiego. Rozpoczął on akcję tworzenia nowych kół stronnictwa, zarówno w miastach, jak i na wsi²⁵. Ważną imprezą był zorganizowany w dniach 26 i 27 czerwca 1927 roku w Łomży kurs chrześcijańsko-społeczny. Biskup S. Łukomski dokonał uroczystego otwarcia kursu. W imprezie wzięło udział około 500 osób²⁶. 11 września 1927 roku w Wysokiem Mazowieckiem odbył się zjazd powiatowy PSChD. Uczestniczyło w nim czterdziestu delegatów. Przemawiał jeden z przywódców chadecji, poseł Antoni Chaciński. W okręgu nr 4 (Ostrów Mazowiecka) zatrudniony został etatowy instruktor stronnictwa. Działalność swą koncentrował głównie w powiecie Wysokie Mazowieckie²⁷.

Stronnictwo aktywizowało się również w innych okręgach województwa. W Białymstoku 3 kwietnia 1927 roku odbył się zjazd powiatowy PSChD. Uczestniczyli w nim delegaci 307 kół, reprezentujący 7 tysięcy członków. Powyższe dane wydają się przesadzone. Przemawiał poseł T. Dymowski²⁸.

W sierpniu 1927 roku dokonano obsady etatu kierownika Sekretariatu Okręgowego w Grodnie. Funkcję tę objął Wiktor Szczawiński. Okazało się, że w powiecie Augustów PSChD nie ma w ogóle żadnych struktur organizacyjnych, istnieje tylko grupa sympatyków. Małą aktywność przejawiało stronnictwo w powiecie Suwałki. Na terenie powiatu PSChD liczyło zaledwie 50 członków. 18 XII 1927 roku dokonano wyboru władz stronnictwa w Suwałkach. Prezesem został Stanisław Ciecierski²⁹.

Na przełomie 1927 i 1928 roku w białostockiej organizacji PSChD wystąpiły różnice zdań co do kwestii sojuszków politycznych w zbliżających się wyborach parlamentarnych. Zdecydowana większość opowiedziała się przeciwko udziałowi w rządowym Bezpartyjnym Bloku Współpracy z Rządem (BBWR), a za sojuszem wyborczym z PSL Piast. Znaleźli się jednak również zwolennicy BBWR.

Dotychczasowy prezes Zarządu Okręgowego PSChD i zarazem kierownik Sekre-

tariatu Okręgowego Teofil Morelowski okazał się zwolennikiem tej ostatniej koncepcji. 18 grudnia 1927 roku odbył się w Białymstoku zjazd okręgowy PSChD. Starannie przygotowany przez T. Morelowskiego wybór delegatów zapewnił zwolennikom sanacji przewagę na zjeździe. Zjazd opowiedział się za współpracą z rządem, potępił stanowisko władz stronnictwa w sprawie sojuszków wyborczych, wyraził wotum nieufności dla władz wojewódzkich PSChD. Do Zarządu Okręgowego PSChD w Białymstoku wszedł T. Morelowski i jego zwolennicy³⁰.

Rozłam w białostockiej PSChD był inspirowany przez sanację i stanowił część składową planu zmontowania w skali województwa bloku prorządowego, który skupiłby secesjonistów z różnych partii. Reżyserem tej akcji był Karol Polakiewicz, przywódca białostockiej organizacji Stronnictwa Chłopskiego³¹. Władze wojewódzkie PSChD ostro zareagowały na próbę rozbitcia stronnictwa. T. Morelowski został wykluczony ze stronnictwa, zwolniony ze stanowiska kierownika Sekretariatu Okręgowego, a zjazd okręgowy z 18 XII 1927 roku uznany został za niezgodny ze statutem³².

Zarząd Wojewódzki PSChD zorganizował zjazdy powiatowe: w Wołkowysku (28 XII 1927), w Sokółce (2 I 1928) oraz w Białymstoku (6 I 1928), na których potępiono secesjonistów i wybrano nowych delegatów na zjazd okręgowy. Zjazd okręgowy odbył się 6 I 1928 roku. Większością 3/4 głosów potępiono zwolenników współpracy z rządem. Wyrażono wotum zaufania dla władz naczelnych i wojewódzkich stronnictwa. Prezesem Zarządu Okręgowego został adwokat Stanisław Reinhardt z Białegostoku, zaś etatowym sekretarzem – Gedeon Chądzyński³³.

Secesjoniści dokonali rozłamu w sokólskiej organizacji PSChD i powołali drugi, równoległy Zarząd Powiatowy PSChD w Sokółce. Do rozłamu doszło również w grodzieńskiej organizacji PSChD. Przywódcą opozycji przeciwko władzom naczelnym i wojewódzkim PSChD był tu Aleksander Majewski, dotychczasowy sekretarz okręgowy Chrześcijańskich Związków Zawodowych. Pozbawiony tej funkcji dokonał rozłamu, tworząc prorządowe efemeryczne Kresowe Chrześcijańskie Związki Zawodowe³⁴.

15 stycznia 1928 roku opozycjoniści zwołali wojewódzki zjazd opozycji ChD. W zjeździe wzięło udział 45 delegatów z powiatów: białostockiego, wołkowyskiego, grodzieńskiego i wysokomazowieckiego. Wypowiedziano się za sojuszem z BBWR. Wybrano Radę Wojewódzką Opozycji ChD, na czele której stanął prawnik Stanisław Leduchowski z Białegostoku. Analogiczne stanowisko zajął zwołany 2 lutego 1928 roku w Białymstoku zjazd okręgowy opozycji ChD, w którym wzięło udział 145 osób. Wybrano Zarząd Okręgowy, z Ludwikiem Lisem³⁵ na czele.

Efekty secesji nie okazały się trwałe. T. Morelowski i A. Majewski nie odegrali poważniejszej roli w obozie sanacji. Niektórzy, jak np. Mikołaj Korbut, powrócili w szeregi PSChD.

Pierwsze miesiące 1928 roku były okresem dużej aktywności politycznej PSChD w związku z wyborami do Sejmu i Senatu, wyznaczonymi na 4 i 11 marca 1928 roku.

W skali kraju PSChD tworzyło blok wyborczy z PSL Piast pod nazwą: Polski Klub Katolicki PSL „Piast” i ChD. Blok taki został utworzony w obu wschodnich okręgach wyborczych: nr 5 i 6. W obu okręgach wyborczych siły obu partnerów były mniej więcej równe. Ten stosunek sił znajdował odbicie w kolejności kandydatów na posłów na wspólnych listach wyborczych. Wprawdzie w obu okręgach wyborczych kandydaci na posłów z ramienia PSL Piast zajmowali drugą pozycję na wspólnych listach wyborczych, ale na liście kandydatów na senatorów pierwsze miejsce zajmował działacz PSL Piast, Alfons Erdman. W obu okręgach wyborczych endecja nie zgłosiła odrębnych list wyborczych ani też nie przystąpiła do bloku chadecji z PSL Piast. Świadczyło to o słabych wpływach endecji we wschodniej części województwa. Natomiast instancje SN w okręgach wyborczych agitowały za oddaniem głosu na listy ChD i PSL Piast.

W okręgu nr 5 lista bloku ChD-PSL Piast zdobyła blisko 25% oddanych głosów ważnych i dwa mandaty poselskie, z których jeden przypadł w udziale chadecji. Posłem został Franciszek Urbański z Warszawy, sekretarz generalny Chrześcijańskich Związków Zawodowych³⁶. W porównaniu z wyborami w 1922 roku chadecja straciła jeden mandat poselski. Podobne straty poniosło PSL Piast. Było to wynikiem malejących wpływów obu członków bloku.

W okręgu nr 6 (Grodno) lista bloku zdobyła 20,5% oddanych głosów ważnych, co dało mu, podobnie jak w 1922 roku, jeden mandat poselski. Uzyskał go Romuald Pułjan, dyrektor gimnazjum w Grodnie³⁷.

Inny natomiast był układ sił politycznych w zachodniej części województwa. Siły obu partnerów były tu tak słabe, że zdecydowano się na stworzenie bloków wyborczych z endecją w obu okręgach wyborczych. W blokach tych endecja zajęła dominujące miejsce. Wyniki wyborów były niekorzystne dla endecji. Poniosła ona duże straty i uzyskała łącznie dwa mandaty poselskie, tracąc pięć.

W porównaniu z wyborami w 1922 roku chadecja straciła w skali województwa dwa mandaty poselskie (50%) i jeden senatorski.

Kłęska w wyborach przyniosła znaczne osłabienie działalności ChD w części zachodniej województwa. Już na początku 1928 roku nastąpił całkowity zanik działalności stronnictwa w powiatach Ostrów Mazowiecka i Wysokie Mazowieckie, a następnie – Kolno i Ostrołęka. Większość członków i sympatyków przeszła do Stronnictwa Narodowego. Jedynie tylko w Łomży i Grajewie działały jeszcze koła PSChD, ale i one przejawiały znacznie mniejszą aktywność niż uprzednio. Zlikwidowany został Sekretariat Okręgowy i sekretariaty powiatowe. Przestały funkcjonować Zarząd Okręgowy i zarządy powiatowe PSChD. Wiece poselskie centralnych działaczy stronnictwa należały już do rzadkości. Łomżyńskie nie przedstawiało już większych wartości dla władz centralnych, gdyż szanse na zdobycie tu mandatu poselskiego w kolejnych wyborach do Sejmu były niewielkie. W okresie 1928-1930 stopniowo zamarła działalność PSChD w regionie łomżyńskim.

Wyrazem dalszego kurczenia się wpływów chadecji w środowisku robotniczym były wybory do Powiatowej Kasy Chorych w Białymstoku, które odbyły się w

grudniu 1928 roku. Chadecja łącznie z NPR stworzyła blok wyborczy pod nazwą: Polski Blok Demokratyczny. Wybory przyniosły duży sukces partiom socjalistycznym, natomiast blok chadecji i NPR zdobył dziewięć mandatów, tracąc sześć w porównaniu z wyborami w 1925 roku³⁸.

Również w wyborach uzupełniających do rad miejskich w Grodnie i w Dąbrowie na listy bloku endecji i chadecji głosowało znacznie mniej wyborców niż uprzednio.

Mimo znacznego spadku wpływów w społeczeństwie, instancje i organizacje PSChD w ciągu 1928 i 1929 roku w części wschodniej województwa prowadziły dość widoczną działalność propagandową i organizacyjną. Odbywały się wciąż jeszcze wiece poselskie. Występowali na nich w swoich okręgach wyborczych posłowie F. Urbański i R. Pułjan, Przestali natomiast przyjeżdżać posłowie z innych okręgów wyborczych, członkowie naczelnych władz PSChD. W okręgu białostockim działalność PSChD ograniczała się do dwóch tylko powiatów: białostockiego i sokólskiego. Zamarła natomiast działalność stronnictwa w powiecie Wołkowysk.

2 grudnia 1928 i 15 czerwca 1929 roku odbyły się doroczne statutowe zjazdy okręgowe PSChD w Białymstoku. W obu uczestniczył poseł Franciszek Urbański³⁹. Nadal na czele Zarządu Okręgowego stał adwokat Stanisław Reinhardt, zaś etatowym sekretarzem był Gedeon Chądzyński.

W okręgu grodzieńskim działalność stronnictwa ograniczała się w zasadzie do wieców posła Romualda Pułjana i zebrań kół obsługiwanych przez tego posła. W Grodnie funkcjonowały statutowe instancje: okręgowa i powiatowa PSChD. Brak jest natomiast informacji o funkcjonowaniu Sekretariatu Okręgowego w Grodnie oraz statutowych powiatowych instancji w Augustowie i Suwałkach.

W I połowie 1930 roku działalność PSChD ograniczała się wyłącznie do wieców posłów F. Urbańskiego i R. Pułjana. W poszczególnych numerach grodzieńskiego „Nowego Życia” były zamieszczane artykuły bardzo ostro krytykujące politykę rządu. Nakład gazety wynosił jednakże tylko 700 egzemplarzy. Kolportowana była głównie we wschodniej części województwa (diecezja wileńska), stąd też ograniczony był zasięg jej oddziaływania.

Druga połowa 1930 roku przebiegała natomiast w okresie intensywnych przygotowań do wyborów do Sejmu i Senatu, wyznaczonych na 17 i 23 listopada. Były to tzw. brzeskie wybory. Przebiegały w warunkach represji i ograniczeń stosowanych wobec działaczy opozycji. Przed PSChD stały trzy możliwości udziału w wyborach: w bloku Centrolewu, w sojuszu z endecją, samodzielnie. Ostatecznie zwyciężyła trzecia z nich. Tak więc w wyborach do Sejmu w 1930 roku chadecja po raz pierwszy w skali kraju wystąpiła samodzielnie.

W kampanii przedwyborczej w poszczególnych powiatach okręgów nr 5 i 6 powstały komitety wyborcze Katolickiego Bloku Ludowego, bo pod tą nazwą chadecja wystąpiła w wyborach.

W porównaniu z poprzednimi wyborami znacznie zmalały rozmiary działalności propagandowej. Spośród działaczy naczelnych władz stronnictwa uczestniczył w niej jedynie adwokat Wacław Bitner, który zastąpił F. Urbańskiego w roli kandydata

na posła w okręgu nr 5. Natomiast dość aktywnie zaangażowała się w działalność propagandową część kleru katolickiego, wzywając do głosowania na kandydatów Katolickiego Bloku Ludowego. W okręgu białostockim szczególnie aktywnie działali proboszczowie: ks. Ignacy Cyrański z Dobrzyniewa Kościelnego, ks. Niewiarowski z Juchnowca Kościelnego, ks. Małynicz-Malicki z Jasionówki oraz ks. Czesław Wołejko z Turośni Kościelnej.

Z kręgu kół sanacyjnych została podjęta akcja dywersyjna skierowana przeciwko PSChD. Została zgłoszona konkurencyjna lista kandydatów na posłów z ramienia Bloku Chrześcijańskiego. Blok utworzył w Białymstoku Sekretariat Powiatowy i rozpoczął akcję propagandową skierowaną przeciwko Katolickiemu Blokowi Ludowemu. Blok wydał łącznie sześć ulotek o stosunkowo dużym nakładzie. Nakład jednej ulotki wyniósł 5 tysięcy egzemplarzy. Celem tej akcji było rozproszenie głosów wyborców i przez to zmniejszenie liczby głosów, które mogłyby zostać oddane na Katolicki Blok Ludowy.

W kampanii wyborczej Katolicki Blok Ludowy walczył na dwa fronty: z jednej strony przeciwko BBWR, oskarżając rząd o łamanie zasad demokracji, z drugiej – przeciwko kandydatom Centrolewu, demagogicznie oskarżając ich o kryptokomunizm oraz rzekomą wrogość wobec Kościoła Katolickiego.

W okręgu nr 5 (Białystok) PSChD zdołało utrzymać swe dotychczasowe wpływy. Na kandydatów Katolickiego Bloku Ludowego padło 13,4% głosów, co pozwoliło stronnictwu utrzymać posiadany dotąd jeden mandat poselski. Otrzymał go tym razem Wacław Bitner. Najwięcej głosów otrzymało PSChD w powiecie białostockim, dużo mniej w sokólskim, zaś w powiecie wołkowyskim na chadecję głosowało tylko 3,4% wyborców⁴¹.

W okręgu wyborczym nr 6 (Grodno) zasadniczym przeciwnikiem chadecji okazał się BBWR, gdyż nie została zgłoszona lista Centrolewu. Stawiało to chadecję w lepszej sytuacji, gdyż mogła liczyć na część głosów sympatyków Centrolewu, a szczególnie PSL Piast, a ponadto endecji. Na listę Katolickiego Bloku Ludowego oddano prawie 26,7% głosów wyborców w okręgu. Zapewniło to chadecji utrzymanie jednego mandatu poselskiego. Mandat ten zatrzymał Romuald Pułjan, poseł z tego okręgu w kadencji 1928-1930⁴².

Z inicjatywy kurii biskupiej w Pińsku, której podlegały parafie w powiecie Bielsk Podlaski, we wrześniu 1930 roku podjęto akcję na tym terenie na rzecz Katolickiego Bloku Ludowego. Na terenie powiatu rozpoczął się kolportaż odezw Chrześcijańskiego Komitetu Wyborczego, a także listu skłóconego z sanacją biskupa Zygmunta Łosińskiego. Szczególnie aktywnie zaangażowali się w tę działalność proboszczowie parafii: w Topczewie – ks. Feliks Zalewski, w Drohiczynie – ks. Komorowski, a w gminie Wyszki – dziekan bielski, ks. Antoni Borowski, tworząc parafialne komitety wyborcze ChD⁴³. Jednakże działalność ta nie rokowała sukcesu w wyborach. PSChD nie posiadało wówczas w ogóle swoich organizacji w okręgu wyborczym nr 4, do którego należał powiat Bielsk Podlaski. Parafie pozostałych dwóch powiatów okręgu: Wysokie Mazowieckie i Ostrów Mazowiecka należały do diecezji w Łomży.

Kuria diecezjalna w Łomży, na czele z biskupem ks. Stanisławem Łukomskim, zaangażowała się po stronie endecji. W takiej sytuacji zdecydowano się na przerwanie działalności propagandowej na rzecz Katolickiego Bloku Ludowego.

Zapewniło to duży sukces endecji w wyborach w okręgach nr 4 i 7. Kandydaci Listy Narodowej zdobyli absolutną większość głosów wyborców i pięć mandatów poselskich z ośmiu przypadających na oba okręgi wyborcze. Klęskę poniósł przede wszystkim Centrolew, tracąc trzy mandaty spośród czterech zdobytych w 1928 roku. BBWR zdołał natomiast zaledwie utrzymać dwa posiadane dotąd mandaty poselskie.

Natomiast w wyborach do Senatu PSChD zdecydowało się na pójście na sojusz ze Stronnictwem Narodowym. W kampanii propagandowej na rzecz kandydatów Listy Narodowej zaangażowali się również działacze chadecy, w tym także księża. W sprawozdaniu sytuacyjnym wojewody są wymienione nazwiska księży: Sidorowicza w Supraślu i Małynicza-Malickiego, jako szczególnie aktywnych.

Lista Narodowa nie uzyskała jednakże spodziewanego sukcesu. Zaważyły bowiem głosy wyborców ze wschodniej części województwa. Zdecydowaną przewagę zdobył tam BBWR. Natomiast w powiatach zachodnich Lista Narodowa zdobyła absolutną większość. W sumie jednak w skali województwa (okręgi wyborcze do Senatu pokrywały się z granicami województw) Lista Narodowa uzyskała 25% głosów, natomiast BBWR zdobył 60% głosów. Z czterech mandatów senatorskich przypadających na województwo trzy otrzymał BBWR, a jeden Stronnictwo Narodowe⁴⁴.

Mimo trudnych warunków działania, PSChD zdołało utrzymać posiadaną dotąd liczbę mandatów poselskich. Stronnictwo nie przejawiało już tendencji rozwojowych. Wybory w 1930 roku wykazały słabość organizacyjną PSChD. Zauważalny był również znaczny spadek wpływów ChD w środowisku robotniczym. Chrześcijańskie Związki Zawodowe znajdowały się w defensywie wobec ruchu klasowego, traciły na jego rzecz wielu członków i całe nawet oddziały. W podobnej sytuacji znajdowała się również NPR. Obie partie zaniechały polemiki, w sporadycznych przypadkach współpracowały nawet ze sobą, np. podczas wyborów do Kas Chorych lub rad miejskich.

Po wyborach do Sejmu w 1930 roku nastąpił całkowity rozpad PSChD w okręgu łomżyńskim. Dotychczasowi działacze chadecy na tym obszarze bądź przeszli do szeregów Stronnictwa Narodowego, bądź stali się sympatykami ruchu narodowego. Działalność PSChD ograniczyła się do dwóch pozostałych okręgów: białostockiego i grodzieńskiego.

5. Działalność w latach 1930-1935

Po wyborach do Sejmu działalność chadecji na obszarze wschodniej części województwa znacznie osłabła. Zmniejszyła się liczba wieców poselskich i zgromadzeń. Władze administracji państwowej ograniczały liczbę zezwoleń na imprezy organizowane przez opozycję, zmalała aktywność działaczy chadeckich, zmniejszyła się

ich liczba. Zmalało również zainteresowanie społeczeństwa ruchem chrześcijańsko-demokratycznym. Zebrania odbywały się często przy bardzo małej frekwencji.

W 1931 roku wiece i zebrania PSChD skoncentrowane były na terenie powiatów: Białystok, Sokółka, Grodno, Augustów i Suwałki. Brak jest informacji o statutowych zjazdach powiatowych i okręgowych stronnictwa. Natomiast zjazd wojewódzki odbył się 8 grudnia 1931 roku w Grodnie. Na zjazd przybyło 40 delegatów z czterech powiatów. Wybrano sześciuosobowy Zarząd Wojewódzki PSChD, w którym znajdowali się członkowie z obu okręgów, w równej liczbie. Prezesem został poseł Wacław Bitner. W skład zarządu ponadto weszli: Aleksander Chodyko i ks. Antoni Zaleski z Białegostoku oraz poseł Romuald Pułjan, Domaradzki i Gutman z Grodna⁴⁵.

Natomiast zjazd okręgowy w Białymstoku odbył się dopiero 12 marca 1932 roku. Uczestniczyło w nim około tysiąca osób. W obradach zjazdu wziął m.in. udział Wojciech Korfanty. Na zjeździe wybrano nowe władze okręgowe PSChD⁴⁶.

W 1932 roku funkcjonował w Białymstoku Sekretariat Okręgowy PSChD, kierowany przez Ludwika Mioduszewskiego. Brak jest natomiast informacji o funkcjonowaniu w Grodnie instancji okręgowych oraz powiatowych, a także sekretariatu okręgowego stronnictwa. Wiece poselskie odbywały się w zasadzie na terenie wymienionych uprzednio pięciu powiatów. Tylko w powiecie Wołkowysk we wsi Mścibów 9 października 1932 roku odbył się wiec W.Bitnera, na którym frekwencja sięgała 150 osób.

W 1933 roku nastąpiła pewna aktywizacja działalności PSChD w okręgu białostockim. W.Bitner zwołał wówczas na terenie powiatu białostockiego kilkanaście wieców. Niektóre z nich zgromadziły nawet po kilkuset słuchaczy. 15 stycznia 1933 roku na ogólnym zebraniu członków PSChD przemawiał sekretarz generalny stronnictwa Stefan Kaczorowski. Frekwencja wynosiła około dwustu osób⁴⁷. 12 marca 1933 roku odbył się okręgowy zjazd PSChD w Białymstoku. Wzięli w nim udział m.in. W.Bitner, W.Korfanty i Antoni Ponikowski. Referaty wygłaszali W.Bitner i A.Zaleski. Frekwencja wynosiła około czterystu osób⁴⁸. W tymże samym roku odbył się jeszcze jeden zjazd okręgowy w Białymstoku, tym razem sprawozdawczo-wyborczy. Miał on miejsce 7 maja 1933 roku. W zjeździe wzięło udział około stu osób. Wybrano sześciuosobowy Zarząd Okręgowy. Prezesem został W.Bitner⁴⁹.

Natomiast w okręgu grodzieńskim działalność PSChD ograniczała się w zasadzie do wieców posła Pułjana. Najważniejszym wydarzeniem w życiu okręgu było posiedzenie wyjazdowe Rady Naczelnej PSChD w Grodnie 25 czerwca 1933 roku. Wzięło w nim udział około dwustu osób. Po posiedzeniu odbył się wiec mieszkańców miasta z udziałem około ośmiuset osób. Przemawiali m.in. W.Korfanty i W.Bitner⁵⁰.

W latach 1934-1935 nastąpił proces stopniowego zamierania grodzieńskiej organizacji PSChD. Działalność ograniczała się do ciągle malejącej liczby zebrań organizowanych przez posła R.Pułjana przy zmniejszającej się stale frekwencji. Od czerwca 1935 roku brak jest w ogóle jakichkolwiek śladów działalności PSChD na

terenie okręgu. Aktywiści PSChD wycofywali się stopniowo z działalności politycznej, część z nich przeszła do obozu rządowego.

Natomiast inaczej potoczyły się dzieje białostockiej okręgowej organizacji PSChD. Jeszcze w I połowie 1934 roku przejawiała ona znaczną aktywność. Wiele wieców zorganizował W.Bitner. Na niektórych z nich frekwencja osiągała liczbę dwustu osób. W Białymstoku działał Sekretariat Okręgowy, kierowany przez Ludwika Mioduszewskiego. W Sokółce działał Sekretariat Powiatowy, na czele którego stał Stanisław Maciąg⁵¹.

Istotne zmiany nastąpiły w II półroczu 1934 roku. W skali kraju w wyniku wewnętrznych rozbieżności w PSChD nastąpił rozłam. Grupa zwolenników współpracy z obozem rządzącym założyła nową partię pod nazwą Zjednoczenie Chrześcijańsko-Społeczne. Jednym z inicjatorów rozłamu był sekretarz generalny Chrześcijańskich Związków Zawodowych Franciszek Urbański, poseł na Sejm kadencji 1928-1930 z okręgu białostockiego. Po stronie rozłamowców opowiedział się sekretarz okręgu ChZZ w Białymstoku Mikołaj Korbut, były prezes Rady Wojewódzkiej PSChD ks. A.Chodyko i były sekretarz Zarządu Okręgowego Ludwik Mioduszewski.

26 sierpnia 1934 roku w Białymstoku powołano koło nowej partii, liczące około 150 osób. Natomiast 3 grudnia tegoż roku powołano Zarząd Wojewódzki na czele z ks. Aleksandrem Chodyko oraz Zarząd Powiatowy w Białymstoku, którego prezesem został M.Korbut. W grudniu tegoż roku odbył się w Białymstoku powiatowy zjazd Zjednoczenia Chrześcijańsko-Społecznego. Przemawiał m.in. F.Urbański⁵². Nowe stronnictwo nie zyskało sobie zbyt wielu zwolenników. Na zebrania przychodziło niewiele osób, a rzadko kto wyraził chęć wstąpienia do ZChS. W takiej sytuacji stronnictwo zmarło śmiercią naturalną. Ostatnie ślady jego działalności pochodzą z marca 1935 roku⁵³.

Rozłam osłabił jednak białostocką organizację PSChD. Pozbawiona została wpływów w ChZZ oraz Stowarzyszeniu Robotników Chrześcijańskich, których przywódcy (M.Korbut oraz księża A.Chodyko i A.Zaleski) znaleźli się wśród rozłamowców. Odtąd, nie posiadając już zaplecza w postaci popierających ją organizacji społecznych, zdana była na własne siły.

Jednakże nawet w drugiej połowie 1934 roku nadal aktywnie działał poseł W.Bitner, opierając się na garstce aktywu społecznego i księży katolickich w powiatach Białystok i Sokółka. Organizował wiece, na których frekwencja sięgała nawet czterystu uczestników.

We władzach naczelnych PSChD nastąpiły duże różnice zdań co do taktyki stronnictwa. W.Korfanty i większość członków władz naczelnych opowiadali się za ścisłą współpracą z NPR, z perspektywą połączenia się obu stronnictw. Stali oni również na gruncie zdecydowanej opozycji wobec rządu i przyłączenia się do bojkotu planowanych wborów do Sejmu w 1935 roku. W.Bitner i grupa jego zwolenników zajmowali odmienne stanowisko. Nie uzyskawszy poparcia dla swych koncepcji we władzach naczelnych PSChD, W.Bitner i grupa jego zwolenników zdecydowali się

na rozłam. W.Bitner i dwajinni posłowie opuścili szeregi PSChD i założyli Chrześcijański Klub Ludowy, przekształcony później w Chrześcijańskie Stronnictwo Ludowe (ChSL).

Po stronie W.Bitnera opowiedziała się większość członków białostockiej i sokólskiej organizacji powiatowych PSChD, a raczej już ich szczątki. Natomiast zwolennicy władz naczelnych PSChD wycofali się w ogóle z działalności politycznej. Tak więc już na początku 1935 roku ze sceny życia politycznego województwa ostatecznie zeszło wpływowe niegdyś PSChD.

Pojawiło się natomiast skłonne do współpracy z obozem sanacyjnym Chrześcijańskie Stronnictwo Ludowe, którego przywódcą w skali kraju, a zarazem okręgu był poseł W.Bitner.

W.Bitner zorganizował w I połowie 1935 roku kilka zebrań na terenie powiatów Białystok i Sokółka. Przedstawiał na nich przyczyny wystąpienia z PSChD, przedstawiał program nowego stronnictwa. Według relacji referentów społeczno-administracyjnych obu starostw powiatowych, słuchacze przyjmowali podane argumenty i informacje bez większego zainteresowania i nie wypowiadali się w powyższych sprawach.

21 lutego 1935 roku posłowie ChSL zorganizowali zjazd powiatowy w Białymstoku, z udziałem stu osób. Podobny zjazd w Sokółce odbył się następnego dnia.

W ciągu następnych trzech miesięcy odbyło się łącznie dziewięć zebrań ChSL, w których wzięło udział około siedmiuset osób łącznie. Wszystkie miały miejsce na terenie powiatu Białystok. Natomiast etatowemu kierownikowi Sekretariatu Powiatowego ChSL w Sokółce, Stanisławowi Maciągowi, nie udało się w tym czasie zorganizować ani jednego zebrania, chociaż podejmował takie próby⁵⁴.

Dalsza działalność W.Bitnera zmierzała do zdobycia poparcia ze strony miejscowych działaczy społecznych, w tym również związanych z obozem rządowym, dla swojej kandydatury na posła w wyborach w 1935 roku. Starania te zakończyły się fiaskiem, wobec czego W.Bitner przeniósł swoją działalność na inny teren, nie osiągając i tam sukcesu. Natomiast stworzone przez niego w okręgu białostockim Chrześcijańskie Stronnictwo Ludowe, pozbawione prężnego przywódcy, zaprzestało działalności. Poszczególni działacze związali się z obozem rządowym. Organizacje społeczne ChZZ, ChSR, stanowiące bazę tego ruchu, deklarowały się jako rzekomo apolityczne, faktycznie zaś ich przywódcy nie ukrywali swoich sympatii do obozu rządowego.

6. Zakończenie

Chrześcijańska demokracja stanowiła jeden z ruchów politycznych istniejących w latach 1919-1935 na terenie województwa białostockiego. Ruch ten koncentrował się w środowiskach miejskich, lecz oddziaływał też silnie w części województwa na ludność wiejską. Rozmiar tego ruchu był różny w różnych okresach oraz częściach województwa.

W okresie 1919-1922 ukształtowała się struktura organizacyjna Chrześcijańsko-Narodowego Stronnictwa Pracy, stanowiącego podstawę tego ruchu. Nastąpiła również jego rozbudowa w postaci organizacji ruchu społeczno-chrześcijańskiego (ChZZ, ChSR, chrześcijańskie uniwersytety robotnicze). Powstały wówczas instancje wojewódzkie, okręgowe i państwowe stronnictwa oraz sześć kół terenowych (przeważnie zwanych kołami prafialnymi).

W latach 1922-1926 nastąpiło umocnienie się wpływów stronnictwa. Wpływy te koncentrowały się we wschodniej części województwa, a głównie w powiatach: Białystok, Sokółka, Grodno, Augustów i Suwałki. Natomiast w zachodniej części województwa organizacje stronnictwa były słabe i działały w cieniu endecji, stanowiąc jej uzupełnienie.

W latach 1926-1930 nastąpił częściowy regres w działalności PSChD. Klientelę wyborczą PSChD zaczął przejmować obóz rządowy, a w części zachodniej województwa – endecja. W latach 1928-1930 zamarła działalność okręgowej organizacji PSChD w Łomży oraz instancji powiatowych w Wysokiem Mazowieckiem, Ostrowi Mazowieckiej i Bielsku Podlaskim, a nieco później w Wołkowysku.

W latach 1930-1934 działalność PSChD ograniczała się w zasadzie do powiatów Białystok, Sokółka, Grodno, Augustów i Suwałki. Dwa kolejne rozłamy w białostockiej organizacji PSChD doprowadziły do likwidacji jej działalności w ciągu 1934 roku. Resztki wpływów PSChD przejęło rozłamowe Chrześcijańskie Stronnictwo Ludowe, działające jeszcze przez rok.

Natomiast grodzieński okręg PSChD przetrwał do połowy 1935 roku. Prowadził jednak działalność głównie propagandową o niewielkim rozmiarze.

Rozpad ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w 1935 roku w województwie był pełny i ostateczny. Ruch ten nie został reaktywowany w okresie okupacji, a zorganizowane w 1946 roku w województwie Stronnictwo Pracy nie rozwinęło szerszej działalności.

Działalność chrześcijańskiej demokracji w latach 1919-1935 zasługuje na uwagę, była ona istotnym elementem życia politycznego wschodniej części województwa białostockiego.

PRZYPISY

- 1 Do ważniejszych prac o chadecji należą: Bożena Krzywobłocka – „Chadecja 1918-1937”, Warszawa 1974; Henryk Przybylski – „Chrześcijańska Demokracja i Narodowa Partia Robotnicza w latach 1926-1937”, Warszawa 1980.
- 2 Wychodzące na Białostocczyźnie pisma chadecckie posiadały niewielki nakład i w zasadzie nie były kolportowane poza granicami województwa. Jedynie tylko gdzieś „Nowe Życie” rozchodziło się w niedużej zresztą ilości w sąsiednim województwie nowogrodzkim.
- 3 „Dziennik Białostocki”, nr 4, 10 IV 1919.
- 4 „Nowe Życie”, nr 15, 9 IV 1922.
- 5 „Życie i Praca”, nr 20, 8 III 1925.
- 6 Ibidem, nr 80, 4 X 1925.
- 7 W powiatach: Grodno, Wołkowysk i Białowieża wybory nie odbyły się, gdyż obszar ten nie należał wówczas formalnie do państwa polskiego.

- 8 „Nowe Życie”, nr 12, 27 III 1921.
- 9 Ibidem, nr 28, 17 VII 1921.
- 10 „Dziennik Grodzieński”, nr 157, 30 VIII 1922.
- 11 „Nowe Życie”, nr 35, 17 IX 1922.
- 12 „Gazeta Łomżyńska”, nr 31, 12 VIII 1922.
- 13 Szerzej piszę na ten temat w artykule pt. „Chrześcijańskie związki zawodowe w województwie białostockim w okresie międzywojennym”, w: Studia z najnowszych dziejów ruchu robotniczego na Białostocczyźnie, PWN, Warszawa 1982, s. 105-112.
- 14 Obliczono na podstawie publikacji: Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922 r., GUS, Warszawa 1926, s. 17-21.
- 15 Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), Prokurator Sądu Okręgowego w Białymstoku, sygn. 115, s. 73 i 96.
- 16 „Dziennik Białostocki”, nr 34, 3 II 1925.
- 17 Ibidem, nr 11, 4 II 1926.
- 18 „Nowe Życie”, nr 38, 12 V 1926.
- 19 „Dziennik Białostocki”, nr 140, 22 VII 1925.
- 20 „Nowe Życie”, nr 31, 22 IV 1926.
- 21 Ibidem, nr 19, 4 III 1926.
- 22 „Dziennik Białostocki”, nr 54, 23 II 1926.
- 23 APB, UWB, sygn. 35, k. 7; „Nowe Życie”, nr 123 z 3 XII 1926, nr 127 z 15 XII 1926 oraz nr 128 z 17 XII 1926.
- 24 APB, UWB, sygn. 36, k. 8.
- 25 Ibidem.
- 26 Ibidem, sygn. 38, k. 27.
- 27 Ibidem, kolejne sprawozdania sytuacyjne wojewody białostockiego za okres od 4 IX do 31 XII 1927.
- 28 „Nowe Życie”, nr 40, 6 IV 1927.
- 29 APB, UWB, sygn. 37, k. 148; sygn. 38, k. 209.
- 30 „Życie i Praca”, nr 1, 1 I 1928.
- 31 „Nowe Życie”, nr 5, 11 I 1928.
- 32 APB, UWB, sygn. 39, k. 5.
- 33 „Nowe Życie”, nr 4 z 8 I 1928 i nr 5 z 11 I 1928.
- 34 APB, UWB, sygn. 39, k. 8.
- 35 Ibidem, sygn. 318, k. 11 i 34.
- 36 Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu, odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 r., GUS, Warszawa 1930, s. 6-7.
- 37 Ibidem, s. 8.
- 38 „Nowe Życie”, nr 1, 1 I 1929.
- 39 Ibidem, nr 112 z 16 XII 1928 oraz nr 41 z 20 VI 1929.
- 40 APB, UWB, sygn. 56, k. 137 i 187.
- 41 Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 r., GUS, Warszawa 1935, s. 5.
- 42 Ibidem, s. 6-7.
- 43 APB, UWB, sygn. 56, k. 5 i 38.
- 44 Ibidem, sygn. 56, k. 187 i 191.
- 45 Ibidem, sygn. 59, k. 214-215.
- 46 Ibidem, sygn. 64, k. 140.
- 47 Ibidem, sygn. 70, k. 14.
- 48 Ibidem, sygn. 70, k. 67.
- 49 Ibidem, sygn. 70, k. 117.
- 50 Ibidem, sygn. 70, k. 137.
- 51 Ibidem, sygn. 67, kolejne sprawozdania sytuacyjne wojewody.
- 52 Ibidem, sygn. 82, k. 14 i 28.
- 54 Ibidem, sygn. 82, k. 14-15, 24, 38, 48, 56.